

BIJDRAGE

ROMAIN VANLANDSCHOOT

DE EXIL-GESCHRIFTEN VAN CYRIEL VERSCHAEVE VOLTOOID IN SOLBAD HALL 1944-1946

INLEIDING: OORLOGSGEDENKSCHRIFTEN, EEN HEEL APARTE TEKST

Op 8 november 1949 overleed Cyriel Verschaeve, de kapelaan van Alveringem, in het Oostenrijkse Solbad Hall, nabij Innsbruck. Hij was daar aangekomen op 27 april 1945, na een omzwerving van acht maand door Duitsland. SS-officieren hadden hem uit Alveringem weggehaald, vlak voor de bevrijding, en meegevoerd naar Duitsland, omdat de nazi-autoriteiten dachten hem nog politiek te kunnen gebruiken bij hun vermeende tegenoffensieven op het Westelijk front. Het is op die tocht dat hij in oktober 1944 zijn *Oorlogsgedenkschriften* aanvatte. Zij zijn een terugblik op zijn collaboratieverleden, dat begonnen was in de herfst van 1940 met zijn benoeming tot voorzitter van de Nederlandse cultuurraad. De collaboratie werd echter, onder invloed van de SS, ten top gedreven door Verschaeves propaganda voor de werving van soldaten voor het oostfront, in de oorlog tegen Rusland. Bij de totale ineenstorting van Duitsland in april 1945 nam hij zijn manuscript mee en voltooide het op 1 april 1946 in Solbad Hall.

Exil-geschriften nemen in de literatuur- en historische wetenschap een aparte plaats in. Zij zijn afkomstig van mannen en vrouwen die om een of andere reden, gedwongen of vrijwillig, hun vaderland hebben verlaten. Meestal speelt daarin een politieke of een ideologische reden. Zij zetten hun activiteiten voort in de vreemde, schrijven hun memoires, oefenen kritiek uit op het regime dat zij achter zich hebben gelaten.¹ Dit is niet helemaal het geval voor de kapelaan van Alveringem. De Belgische

¹ Exil-literatuur en/of geschriften worden in hoofdzaak in verband gebracht met de periode van het nationaalsocialisme, in Duitsland (1933-1945). Zie G.J. Van Bork e.a., *Algemeen*



^ Overzicht van de route die Cyriel Verschaeve van Alveringem naar Solbad Hall bracht. [ADVN, VX 10.88/89]

overheid heeft hem niet uitgewezen en de geallieerde autoriteiten hebben hem niet terug over de Oostenrijkse grens gezet. Zijn 'ballingschap' werd hem door de naoorlogse Vlaams-nationalisten toegedicht en uitvergroot. Hij werd in de kortste keren opnieuw de grote, profetische leider van het toekomstige Vlaanderen. Het naoorlogse vereringsproces roept natuurlijk vragen op over de ware en objectieve verklaring van Verschaeve's handel en wandel. Dat wordt bijzonder duidelijk wanneer we de editie-geschiedenis van de *Oorlogsgedenkschriften* van nabij bekijken. Hoe en in welke vorm is deze tekst tot ons gekomen?

— Letterkundig Lexicon, Amsterdam, 2012; M. Robinson, *Altogether elsewhere. Writers in Exil*, London, 1994. In deze bijdrage hanteer ik een bredere betekenis: Verschaeve en de kopstukken van de 'Vlaamse Landsleiding' in Duitsland beschouwden zichzelf als 'ballingen'.

Dit belangrijk autobiografisch document telt 252 bladen, waarvan alleen de voorkant beschreven is, in zwarte inkt, op oorlogspapier. Het gaat hier om de eindredactie waarbij Verschaeve de verschillende notities sedert oktober 1944 samenvoegde, dateerde en ondertekende. De hoofdbrok die begint met de woorden 'Vaarwel Vlaanderen', werd op 15 juni 1945 beëindigd (235 bladen) en bevat zijn *apologia pro vita sua*. Veruit het grootste deel daarvan behandelt de gebeurtenissen vanaf november 1940 tot en met maart 1945 en zijn op papier gezet in de kastelen van Bad Pyrmont en Gross Priesen, door de Duitse autoriteiten ter beschikking gesteld. Het kleinste deel bevat de peripetieën van de vlucht van Gross Priesen naar Solbad Hall, neergeschreven in de dekenij aldaar. Daaraan voegde hij een 'Voorwoord' toe, kennelijk bedoeld als inleiding voor een publicatie in Vlaanderen, afgesloten op 29 juni (6 bladen). Nadien volgden er nog twee aanvullingen. Een 'Nabeschuwing bij het einde van de Tweede Wereldoorlog', gedateerd op 20 september en ten slotte, na een lange pauze, een afsluitende tekst van 1 april 1946 (2 bladen). Het zijn deze vier delen die samen de *Oorlogsgedenkschriften* uitmaken en die Verschaeve zorgvuldig bewaarde tot aan zijn dood.²

Deze geschriften kwamen voor het eerst ter sprake in de tweede helft van 1949. Toen brachten Martha Vande Walle, uitgeefster van 'Zeemeeuw', en Dirk Vansina, de toekomstige biograaf van Verschaeve, een bezoek aan Solbad Hall.³ Ze hadden het uiteraard ook over de *Oorlogsgedenkschriften*. Verschaeve had evenwel na 1 april 1946 nog een soort van testamentaire boodschap: 'Vaarwel, Rodenbach', zijn levensdool 'in de oorlog vergaan'.⁴ Deze tekst van 10 september beschouwde hij als het definitieve slot van zijn *Oorlogsgedenkschriften*. Hij dacht dat allemaal te publiceren. De bezoekers hebben hem dat ten stelligste afgeraden. Na zijn overlijden op 8 november 1949, heeft Martha Vande Walle alle papieren uit Solbad Hall weggehaald. Ze heeft het manuscript van de *Oorlogsgedenkschriften* opgeborgen in een kluis van de toenmalige Kredietbank in Knokke. Het is daar lang blijven liggen.

Deze geschriften kwamen weer boven in de loop van 1953. De uitgeefster dacht toen aan een nieuwe uitgave van het *Verzameld Werk* (8 delen, 1954-1961). Het eerste deel werd voorbestemd voor een grote biografie, toegewezen aan Dirk Vansina. Het werd *Verschaeve getuigt*, verschenen in 1955. De auteur maakte zich sterk "zoveel mogelijk ongepubliceerde documenten opgespoord" te hebben. Het manuscript van de *Oorlogsgedenkschriften* heeft hij toen integraal gelezen, maar slechts spaarzaam en zonder bronvermelding gebruikt. Vansina verwees naar zogenaamde 'Aantekeningen' van Verschaeve, een term die de kapelaan nooit gebruikt heeft. Slechts twaalf korte citaten zijn in het biografische werk ingepast. De lezer van 1955 had geen idee over de

2 Het manuscript wordt bewaard in het ADVN, AC460 – Fonds Cyriel Verschaeve (verder FCV).

3 Martha Vande Walle (1902-1980), zie R. Vanlandschoot, *Walle, Martha Vande*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (NEVB), Tielt, 1998, pp. 3364-3365; Dirk Vansina (1894-1970), zie R. Vanlandschoot, *Vansina, Dirk*, in: *NEVB* [...], pp. 3168-3169.

4 Tekst opgenomen in *Verzameld Werk*, 7, 1959, pp. 344-368.



^ Manuscript Oorlogsgedenkschriften. [ADVN, L874]

ware betekenis van deze fragmenten en is dus op zijn honger gebleven.⁵ Het boek van Dirk Vansina “*was zeker over de laatste tweehonderd bladzijden een berustigende apologie, een versluiering van de scherpe politieke contouren en een eenzijdige verheldering van de humane en tragische elementen van de ballingschap*”.⁶

Deze werkwijze heeft langdurige gevolgen gehad. De moeilijkheden begonnen in 1961, toen Martha Vande Walle het achtste en laatste deel van het *Verzameld Werk* redigeerde. Zij had destijds een negenkoppige redactie samengesteld, waarvan er nu zeven zich ontfermden over het meest controversiële deel: Valeer Vanden Bussche, Karel Elebaers, Jaak De Meester, Achiel Stubbe, Dirk Vansina, Clemens Vansteenkiste en Martha Vande Walle (Jozef Lootens was inmiddels overleden in 1955, Dries Devos

— 5 D. Vansina, *Verschaeve getuigt*, Brugge, 1955; cit. op p. 13; de zgn. ‘Aantekeningen’ op pp. 707, 710, 715-716, 731-732, 739-740, 785, 796, 800-803, 806-807, 810; 811-816 en 817-824.

6 R. Vanlandschoot, *Inleiding Cyriel Verschaeve. Oorlogsgedenkschriften*, Brugge, 1990, p. xxi.

in 1960).⁷ De redactieploeg viel ten prooi aan grote onenigheid. De zelfcensuur die Vansina zich in 1955 had opgelegd werkte nog na. De discussie liep over de vraag of de tekst van de *Oorlogsgedenkschriften* geheel of gedeeltelijk, d.i. met belangrijke coupures over betwistbare aangelegenheden, moest gepubliceerd worden. Vansina bleef er bij dat de tijd niet rijp was om alles te publiceren. Pater Vansteenkiste pleitte (vanuit Rome) voor een integrale versie, maar dan voorzien van een stevige inleiding.⁸

Martha Vande Walle poogde het midden te houden. Zij verdedigde de publicatie, maar was (graag) bereid tot coupures en gaf de speciale inleiding aan pater Vansteenkiste. De interventie van de uitgeefster was duidelijk: "Gezien de bijzondere aard van de geschriften die betrekking hebben op de tweede wereldoorlog" wilde zij niet dat de redacteuren "stelling namen noch tegenover de auteur [Verschaeve], noch tegen de houding die hij in bepaalde omstandigheden heeft aangenomen". Zij wees er ook op dat "elke schrijver van een inleiding uitsluitend verantwoordelijk (was) voor het stuk dat hij ondertekent".⁹

Een misnoegde Vansina trok daarop zijn handtekening terug voor de algemene inleiding van het achtste deel, maar liet zijn tekst anoniem verschijnen. Hij wilde ook niet fungeren als eindredacteur van dat deel. Martha Vande Walle was aldus verplicht op de titelpagina te vermelden dat het boek "ingeleid en toegelicht [was] door verscheidene redacteurs".¹⁰ De geschrapte passages uit 1961 bedragen ongeveer 30% van de totale tekst van de *Oorlogsgedenkschriften*. De *Inleiding* bij de volledige publicatie van deze geschriften (1990) toont aan hoe ingrijpend de censuur van Martha Vande Walle geweest is: "Ongeveer alle directe en herkenbare verwijzing naar de samenwerking met de *DeVlag* en de *SS* waren verdwenen. Tientallen passages waarin Hitler, Himmler of Goebbels voorkwamen bleken geschrapt, ingekort of zonder naam vermeld. De uitgesproken groot-Duitse belijdenissen (ook binnen het *Grossdeutsches Reich*) zijn afgezwakt geworden. De definitieve en onomkeerbare keuze voor Jef Vande Wiele tegen Hendrik Elias, de implicatie van de *DeVlag* in de speerpunten van de culturele, politieke en militaire collaboratie is wazig en verdoezeld. Ten slotte werd zijn keihard pleidooi voor politionele repressie tegen de terreur weggесneden."¹¹

7 Over al deze redactieleden is een lemma beschikbaar in de NEVB, behalve voor Achiel Stubbe (1896-1963) en Clemens Vansteenkiste (1910-1997). Stubbe was priester, kunsthistoricus, specialist in de Vlaamse schilderkunst van Van Eyck tot Permeke en Servaes. Redacteur van deel 4 van het *Verzameld Werk*, 1954, met een inleiding over 'Verschaeve en de plastische kunsten', pp. v-xxx. Zie G. Gyselen, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (EVB)*, 2, 1975, p. 1499. Over Clemens Vansteenkiste, zie volgende voetnoot.

8 Clemens Vansteenkiste OP, verbonden als leraar aan het pauselijk college, het Angelicum, als specialist in de bijbelse wetenschappen; lid van de *Commissio Leonina*, de bijbelcommissie, waarvan zijn voorganger pater Vosté OP, de grote vriend van Verschaeve, ook lid was geweest. Over Jacobus Vosté (1883-1949), zie F. Boudrez, in: NEVB [...], pp. 3572-3573.

9 *Verzameld Werk*, 8, p. xvi.

10 *Verzameld Werk*, 8; p. v; de Inleiding op pp. xi-xvi; ADVN, Fonds Cyriel Verschaeve: de papieren Vande Walle en Dirk Vansina.

11 R. Vanlandschoot, *Inleiding* [...], p. xxiii.

De vraag is natuurlijk, hoe stond Vansteenkiste tegenover deze zware ingrepen? Meer dan waarschijnlijk heeft hij het oorspronkelijk manuscript niet gezien en slechts gewerkt op de (gepurgeerde) drukproeven. Hij had zeker de uitspraken van Vansina gelezen: Verschaeve “*deed in oorlogstijd onthutsende démarches*” of nog: [CV] “*wierp zich op als de afgezant van het christelijke Vlaanderen*”; “*hij wilde de machthebbers het Derde Rijk voor de wet en de vrede van Christus winnen.*” Daarmee liep Vansina in een wijde boog omheen de eigenlijke problematiek van de *Oorlogsgedenkschriften*. Vansteenkiste was zich ten zeerste bewust dat deze geschriften “*tot de meest omstreden van zijn werk behoren*”. Over de reden waarom dit zo was zei hij niets. Hij wilde zich ook “*van alle oordeel onthouden en had alleen getracht een objectieve status questionis te stellen*”. In feite gaf hij Verschaeve helemaal gelijk en verklaarde hij dat de kapelaan tijdens de oorlog overtuigd was “*dat het gunstig ogenblik gekomen was (...) om voor Vlaanderen het natuurlijke recht te bekomen tegenover België en Duitsland*”.¹²

Niets dus over de betekenis van het naziregime en over de feitelijke collaboratie van Verschaeve. De lezer van 1961 bleef dus in het ongewisse over de ware aard van zijn denkwijze en activiteiten. Deze situatie heeft lang aangesleept. Pas na de dood van Martha Vande Walle (23 oktober 1980) werden uit haar erven in het voorjaar van 1981 alle documenten m.b.t. Verschaeve die nog in haar bezit waren, en dus ook het manuscript van de *Oorlogsgedenkschriften*, overgedragen aan het Verschaeve-Archief in Steenbrugge, beheerd door het Jozef Lootensfonds. Dit Fonds richtte sinds 1960 het archief in, gaf het jaarboek *Verschaeviana* (1970-1994) uit en organiseerde 7 colloquia (1978-1992) om het wetenschappelijk onderzoek over leven en werk van Verschaeve mogelijk te maken, de publicatie van de volledige *Oorlogsgedenkschriften* voor te bereiden en ten slotte een kritische biografie van de kapelaan op stapel te zetten.¹³

De raad van bestuur van het Fonds oordeelde in april 1982 dat de tijd gekomen was om de *Oorlogsgedenkschriften* integraal uit te geven, tekstkritisch en geannoteerd. Een werkgroep werd in 1983 gevormd om deze editie voor te bereiden. Deze wetenschappelijke arbeid heeft zes jaar tijd gekost. Het boek kon uiteindelijk eind oktober 1990 voorgesteld worden, en kreeg een brede belangstelling. De lezer kon nu na dertig jaar de ware toedracht van Verschaeves inzichten en activiteiten beoordelen.

De volledige *Gedenkschriften* hebben op hun beurt aanleiding gegeven tot het inrichten van een colloquium in mei 1992, onder de titel ‘*Mythevorming omtrent Verschaeve*’ en tot de publicatie van een nieuwe kritische biografie, in 1998.¹⁴

— 12 [Vansina], in: *Verzameld Werk*, 8, p. xiv; Cl. Vansteenkiste op pp. 469-478, cit. op pp. 469, 473, 477.

13 R. Vanlandschoot, *Jozef Lootensfonds*, in: NEVB [...], p. 1598; in juni 1995 werd het Archief overgedragen aan het ADVN, dat in 2003 een inventaris van het Fonds Cyriel Verschaeve uitgaf.

14 R. Vanlandschoot, e.a., *Oorlogsgedenkschriften Cyriel Verschaeve*, Brugge, 1990; *Verschaeviana Jaarboek*, 1994: ‘*Mythevorming omtrent Verschaeve*’; R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve Biografie*, Gent-Tielt, 1998.

DE LAATSTE DAGEN IN VLAANDEREN

Voor een beter begrip van het ontstaan van de *Oorlogsgedenkschriften* in oktober 1944 is het nuttig een drietal gebeurtenissen waarin de kapelaan van Alveringem direct betrokken was nader te bekijken. Het betreft in de allereerste plaats het beruchte onderhoud met Reichsführer-SS Heinrich Himmler, in diens speciale trein, nabij de militaire basis Grafenwöhr (Beieren), niet ver van de Tsjechische grens.¹⁵ Dat onderhoud had plaats op 26 juli 1944, slechts vijf dagen na de aanslag op Hitler, op een ogenblik dat de Reichsführer alle controle op de SS-troepen wilde verscherpen. Het was een beleefde maar nutteloze onderneming. Op twee belangrijke gespreksonderwerpen kreeg Verschaeve nul op het rekest. Zijn geliefde Dietse eenheid tussen Vlaanderen en Nederland (in een groter Germaans geheel) werd door Himmler naar een onwezenlijk verre toekomst verschoven. De Reichsführer had wel het idee van een Reichsgau Flanderen in het achterhoofd, maar hij liet niets daarover blijken. Niet zo heel veel later, nl. op de eerste bijeenkomst van de Vlaamsche Landsleiding in Duitsland op 21 september, werd dit concept voor onmiddellijke uitvoering vatbaar verklaard. De door Verschaeve vurig gewenste verzoening tussen nationaalsocialisme en katholieke kerk (een tekst waaraan hij in 1942-1943 hard aan had gewerkt), kwam in het geheel niet aan bod.¹⁶ Het zijn precies deze twee onderwerpen die zijn hele *Oorlogsgeschriften* domineren.

Voor Verschaeve bleef de toekomst van Vlaanderen, weliswaar ondergebracht in het nationaalsocialistisch *Deutsche Reich*, zijn grootste bekommernis. Toen hij op 5 augustus in Brussel terugkeerde, was het bezettingsstatuut in België grondig gewijzigd. De *Militärverwaltung* werd weggeveegd ten voordele van een *Zivilverwaltung* waarin de SS het laatste woord had. Per 1 augustus fungeerde Joseph Grohé (Gauleiter, Keulen) als hoogste chef. De centrale figuur werd echter Richard Jungclaus, sinds 1942 in dienst als Himmlers gevolmachtigde in de zgn. *Volkstumsfragen*, zeg maar de politieke controle over alle collaboratieorganen. Nu was hij *Höhere SS und Polizeiführer* met alle politieke en positionele bevoegdheden. De greep van de SS werd vaster, al had Himmler niet de volledige overwinning behaald in zijn strijd met het militaire bestuur in Brussel. Voor Verschaeve veranderde er niet veel, zijn samenwerking was toegespitst op de SS-diensten in de hoofdstad.¹⁷

— 15 H. Himmler (1900-1945), zie de recente biografische update: J.P. Longwich, *Heinrich Himmler. A life*, Oxford, 2012; Over Grafenwöhr: G. Morgenstern, *Grafenwöhr yesterday & today*, (vertaald uit het Duits), s.l., 2015³; W.G. Megargee, *Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933-1945*, Bloomington, 2012, s.v. Grafenwöhr.

16 *Oorlogsgedenkschriften* (verder afgekort OG), pp. 273-292; R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve [...]*, pp. 386-389.

17 Over Grohé (1902-1988) en Jungclaus (1905-1945) zie A. De Jonghe, *De strijd Himmler-Reeder...*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 3, 1974; nr. 4, 1978; nr. 7, 1982 en nr. 8, 1984; samenvatting bij Br. De Wever, *Joseph Grohé, Richard Jungclaus*, in: *NEVB [...]*, pp. 1306 en 1599. Zie nog: J. Müller, *Die traurige Karriere des Richard Jungclaus*, in: *Jahrbuch der Männer von Morgenstern*, 91, Bremerhafen, 2013, pp. 81-100.

Het was met die Jungclaus dat de kapelaan op 5 augustus een omstandig onderhoud had. Verschaeve rapporteerde het gesprek in Grafenwöhr. Daaruit blijkt dat de lijn tussen Himmler en Jungclaus perfect werkte. De HSSPF deelde onmiddellijk mee dat de militaire situatie na de doorbraak van de Amerikaanse legers bij Coutances (Normandië, 28 juli) precair was geworden. Men vreesde in Brussel voor de veiligheid van de kapelaan. De hoogste bezettingsinstanties waren niet alleen bekommerd, zij hadden hem nog nodig. Hij was bruikbaar. Himmler had ook zoiets laten doorschijnen. De diensten van Jungclaus begonnen te werken aan een aantal maatregelen. Maar zo'n vaart zou het in de eerstvolgende dagen niet lopen.¹⁸

Nog een laatste inspanning werd gedaan om Verschaeve volledig te binden aan de SS. Op de 21ste augustus greep in Langemark een herdenkingsplechtigheid plaats op het Duitse Friedhof, ter ere van de gesneuvelden aan het oostfront. Er kwam hoog bezoek: de commandant van de Langemarck-Brigade, Conrad Schellong (1902-1992) en Jef Van de Wiele, leider van de DeVlag. Ze namen de kapelaan in hun midden om traag door het dodenpark te schrijden. De filmopname die daarover bewaard is gebleven en een tiental minuten duurt, spreekt boekdelen. De commandant was pas terug uit zware gevechten aan de Narva en in Koerland (juni-juli 1944), waarbij de brigade haast gedecimeerd werd. Meer dan waarschijnlijk was Schellong op zoek naar nieuwe vrijwilligers. En daarbij kon Verschaeve een rol spelen. Hij had de SS omarmd, de SS had hem omarmd.¹⁹ Een week later werden de bewijzen geleverd.

DE BOCHTIGE WEG TUSSEN ALVERINGEM EN GROSSPRIESEN

In de late namiddag van dinsdag 29 augustus 1944 stopte een SS-wagen voor de deur in Alveringem. De Duitse instanties overtuigden Verschaeve om mee te rijden, via Brugge, naar Brussel. Daar werd enkele dagen gepauzeerd vooraleer verdere stappen te ondernemen. Er werd omstandig contact genomen met Jungclaus. In de laatste dagen van de bezetting kreeg deze de opdracht de evacuatie te organiseren van de 15 000 Vlamingen die nu naar Duitsland wilden. De evacuatie van Verschaeve was daarbij een klein, maar niet onbelangrijk onderdeel. Blijkbaar wachtte men op instructies vanuit Berlijn over wat er precies van hem verwacht werd, een rol in de verdere collaboratiepolitiek van de Vlamingen in Duitsland.

¹⁸ OG, pp. 303-304.

¹⁹ In de OG staat niets over deze plechtigheid. Een verslag in het weekblad en DeVlag-publicatie *Balming*, jg. 2, 26 augustus 1944, nr. 35, voorpagina. Het filmdocument op iwmcollections.org.uk (Imperial War Museum, Londen). Zie ook P.J. Verstraete, *Soldatenfriedhof Langemarck: geschiedenis en mythe van een militaire begraafplaats*, Kortrijk, 2009; P.J. Verstraete, *Cyriel Verschaeve en 'Langemarck', een reportage*, Kortrijk, 2010; over de gevechten aan de Narva en in Koerland: P.J. Verstraete, *Vlamingen aan de Narva. Kampfgruppe D'Haese zomer 1944*, Soesterberg, 2015. Over Jef Van de Wiele, zie verder.

Tijdens de bloemenhulde gebracht door de SS-brigade aan het soldatengraf van de Duitse gesneuvelden uit WO I in Langemark op 21 augustus 1944.

Foto rechts: Jef Van de Wiele (links) en Conrad Schellong (rechts). Achteraan staat Cyriel Verschaeve. [ADV, VFAL 775]

Foto onder: Cyriel Verschaeve met Jef Van de Wiele en Conrad Schellong (rechts), aan het hoofd van een rij militairen. [ADV, VFAL 773]



In de week van 27 augustus tot 4 september werden twee brieven aan Verschaeve gericht. De eerste was afkomstig van generaal Konstantin Canaris (1905-1983), hoofd van de *Sicherheitspolizei* te Brussel, en was in uiterst hoffelijke termen gesteld. Deze brief arriveerde nog op 29 augustus in Alveringem. De tweede boodschap kwam uit Berlijn, overhandigd op de reisweg tussen Keulen en Weimar. Ze was van de hand van Rolf Wilkening (1911-1972) tijdens de oorlog *Hauptschriftsteller* van de DeVlag, nadien verbonden aan het *SS-Hauptamt*, met als opdracht de politieke controle over de Vlamingen in Duitsland uit te oefenen. Wilkening en Verschaeve

kenden elkaar.²⁰ Deze brief was veel dwingender van toon en verzocht Verschaeve een op dat ogenblik niet nader omschreven hoge functie in Duitsland te aanvaarden. De *Hauptstelle* liet (nog) niet in haar kaarten kijken.

²⁰ Naast A. De Jonghe, *Bijdragen [...]: F. Seberechts, Geschiedenis van de DeVlag. Van cultuur-beweging tot politieke partij 1935-1945*, Antwerpen, 1991; M. Baerlecken-Hechtle, *Cyriel Verschaeve. Ein Mythos in Deutschland?*, in: *Verschaeviana, Jaarboek 1993 [1994]*, pp. 131-178; Br. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde 1933-1945*, Tielt, 1994, pp. 448 e.v.; R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve [...]*, pp. 383, 385, 394.

In de argumentatie van beide brieven kwamen twee nauw verbonden aangelegenheden aan bod. Enerzijds was men bekommerd over de persoonlijke veiligheid van Verschaeve. Na de landing op 6 juni aan de Normandische kust vreesden de Duitsers een tweede landing tussen Oostende en De Panne. In dergelijke omstandigheden was het leven van de kapelaan zeker bedreigd. Anderzijds – en daarom wilden de Duitse instanties hem mordicus behouden – oordeelden zij dat hij in Duitsland politiek nog bruikbaar was. Canaris zei het als volgt, na het inroepen van de dreigende verschrikkingen: *“Was ist natürlicher bei diesen Lage unsere Empfindungen und unseres Augenmerk auf alle diejenigen Menschen zu richten, die uns in dieser grossen und schweren Zeit treue Helfer und Bundgenossen sind. An der Spitze dieser Männer aber stehen in erster Linie Sie...”*. Daarom mocht Verschaeve niet langer in Alveringem blijven. *“An der Spitze dieser Männer”*, iets degelijks had Joseph Goebbels (1897-1945) van het *Propagandaministerium* in zijn felicitatiebrief van 25 april 1944 aan kapelaan Verschaeve laten horen: de grote Vlaming, Germaan en Europeër diende gehuldigd te worden. *“Verschaeve had das germanische Leben wesentlich bereichert.”*²¹

Wilkening is wat duidelijker. Hij dacht nog naar Brussel te komen, om te onderzoeken *“ob es nunmehr möglich ist wenigsten die Grundlagen zu schaffen, dass Flandern endlich frei wird”*. De reis naar Brussel was volkomen illusoir. In de hoofdstad werd sinds 2 september gevochten. Voor Verschaeve sloeg het beslissende uur. Er lag geen terugweg meer open. Het *Flandern frei* betekende voor de Duitsers niet minder dan de *Eingliederung in das Reich*, voor de kapelaan de autonomie van zijn land in het grote Germaanse geheel. Hij bleef vasthouden aan zijn oude romantische opvattingen en veronachtzaamde de brutale werkelijkheid van het nationaalsocialistische Duitsland. De ideeën van Wilkening, geheel in de lijn van zijn grote baas Himmler, konden alleen maar uitlopen op een volledige en definitieve breuk met het Belgisch systeem. De kapelaan moest daar niet van overtuigd worden. Het lokaas werkte aanstekelijk.

De gezant uit Berlijn onthulde tevens de voornaamste reden waarvoor Verschaeve naar Duitsland moest komen. De vele Vlamingen, tewerkgestelde arbeiders zowel als soldaten en vluchtelingen in het Rijk, zij hadden allen een betrouwbaar gezag nodig. *“Ich glaube”*, zo ging Wilkening verder, *“dass eine flämische Vertretung²², jetzt ins Leben gerufen, die Zukunft jener Grundlagen darstellt, die Sie mit den Besten ihres Volkes immer herbeigesetzt haben.”* Vanzelfsprekend moest de hele constellatie opgezet worden met mannen als Jef Van de Wiele en August Borms²³ en vele anderen die samen een soort

21 R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve [...]*, p. 383 en n. 51. Over Verschaeve en Goebbels in het voorjaar 1945, zie verder.

22 *Vertretung*: in de Duitse politieke terminologie in de betekenis van ‘vertegenwoordiging’, *Behörden*; die einen Staat irgendwo repräsentieren und dessen Interessen wahrnehmen. Zie *Wörterbuch der deutschen Sprache*. De terminologie van Himmler/Wilkening duidt erop dat er geen sprake is van een regering.

23 Jef Van de Wiele: W. Meyers, *De Vlaamse Landsleiding. Een emigrantenregering in Duitsland na september 1944?*, in: *Bijdragen [...]*, nr. 2, 1972, pp. 29-86; F. Seberechts, *Jef Van de Wiele. Een biogra-*

van 'Landsleiding' zouden uitmaken. Wilkening rekende op de volledige medewerking van Verschaeve, gerustgesteld door de laatste gesprekken die hij met hem heeft gehad. De brief eindigt met een aanmaning die veel weg had van een bevel. De kapelaan moest Weimar verlaten (waar hij inmiddels was aangekomen) en zich begeven naar Bad Pyrmont. Daar was voor hem een kasteel gereserveerd, voorlopig althans.²⁴

Verschaeve gaf gehoor aan deze brief en vertrok vanuit Weimar in noordwestelijke richting, naar Nedersaksen. Op 12 september stapte hij de slotbrug in Bad Pyrmont over en begon aan een nieuw hoofdstuk van zijn leven, in Duitsland. Hij kreeg daar onmiddellijk het bezoek van Wilkening uit Berlijn om de voorbereiding te bespreken van de installatie van de Landsleiding. Het duurde echter tot 21 september vooraleer er schot kwam in de zaak. Toen greep in de staatsiezzaal van het kasteel de plechtige installatie plaats van het laatste collaboratieorgaan, geheel in SS-handen. In zijn programmaredede had Van de Wiele het over de voorbereiding van het toekomstig statuut van Vlaanderen. Als eerste beantwoordde Verschaeve de toespraak. Het is



^ Het Schloss Bad Pyrmont. [ADV N, VPRL 137]

fische schets (2) 1940-1945, in: *Verschaeviana, Jaarboek 1991-1992* [1993], pp. 265-340; F. Seberechts, in: *NEVB [...]*, pp. 3730-3732. – Over August Borms (1878-1946) zie Chr. Van Everbroeck, *August Borms. Zijn leven, zijn dood*, Antwerpen, 2005.

²⁴ De brieven van Canaris en Wilkening komen alleen voor in het ms. (ADV N, FCV), pp. 4-5 en 11-12; ze werden voor het eerst uitgegeven door W. Meyers, *De politieke houding van Verschaeve tijdens het laatste oorlogsjaar*, in: *Verschaeviana, Jaarboek 1984*, pp. 206-207 en 208-209; OG, pp. 19-22, 35-37.

een wijdlopijge beschouwing over het België dat “uiteenvalt in zijn twee delen”. Het ware Vlaanderen, “de zegenrijke werking van de Landsraad zijn in handen van het zegevierende Duitsland”(!). Verschaeve zegde zijn volle steun toe aan Van de Wiele die onmiddellijk begreep dat de kapelaan “een nauw verbonden, afzijdige rol zou spelen”, het hoogste morele gezag zou uitoefenen, maar niet geëigend was om aan concrete realisaties mee te werken. Van af dat ogenblik regelde Van de Wiele alles zelf. Verschaeve was niet meer *der erste dieser Männer*, die de nieuwe *Vertretung* moest leiden. Hij zou vijf vergaderingen bijwonen: 22 september, 5 en 26 oktober, 16 november en 7 december 1944, maar een beleidsmatige rol speelde hij niet.

Verschaeve doodde de tijd met het schrijven van persartikels, zoals op 24 september in *Vlaanderen Vrij!*, dat onder SS-curatele in Duitsland verscheen, onder de titel ‘*Vlaanderen vrij en groot*’. Het was de weergave, in romantische bewoordingen, van de programmaredes van de Landsleider. Vlaanderen werd een nieuwe *Reichsgau*, “die nu onder nauwe banden zucht maar een stralende toekomst tegemoet gaat”.²⁵ Herhaaldelijk werd Verschaeve verzocht een propagandatoespraak te houden. Zo reeds bij het bezoek van Himmler op 12 september in Bad Pyrmont, waarschijnlijk met instructies van Himmler zelf die bezorgd was over de binnenlandse situatie in Duitsland. De arbeiders waren, zo meende men in Berlijn, blootgesteld aan communistische infiltratie. Enthousiast stemde de kapelaan toe, schreef een tekst, waarin hij de Vlaamse arbeiders niet in staat achtte ook maar een greintje communisme aan te nemen. Van een opname van zijn tekst op *Schallplatten* (fonoplaten) kwam evenwel niets in huis. Ongeduldig geworden plaatste hij dan een deel van zijn oproep in de *Vlaamse Post*, ‘*Nieuwsblad voor de Vlamingen in Duitsland*’ van 11 oktober: ‘*Cyriel Verschaeve tot de Vlaamse arbeiders*’. De slotzin weerspiegelde volkomen zijn politieke opvatting. “*Slechts door aan de zijde van Duitschland, ’t Germaansche moederland, kan Vlaanderen hopen voor zichzelf te strijden...*”.²⁶ Een onbewimpeld vasthouden aan de collaboratie dus.

Enkele dagen later ontving hij het bezoek van Schellong, de man met wie hij op de begraafplaats van Langemark had kennis gemaakt. De commandant vroeg hem een toespraak te houden voor de terugkerende legioensoldaten, wier legereenheden, na de vreselijke gevechten aan de Narva (juni/juli 1944), moesten herschikt worden. Ook deze tekst moest op *Schallplatten* opgenomen worden. Op 2 oktober was de toespraak klaar, een onmogelijk bombastische tekst vol vergelijkingen tussen de Vlaamse oostfrontstrijder en de Gentse held Sneyssens (uit het bekende gedicht van Albrecht Rodenbach) die sneuvelt met het vaandel in de hand. Hij begroette de vrienden uit de Brigade “*als Vlaamse soldaten van de Langemarck!*” Zij hadden ‘reuzenroem’ geogost “*in de eindeloze Russische ruimte (...)* Vlamingen hebben in de heldenstrijd bij Leningrad, langs

— 25 *Vlaanderen Vrij!*, 24 september 1944, voorpagina. Het blad werd gedrukt in Berlijn, opgericht bij de stichting van de Landsleiding. Zie B. Van Causenbroeck, *De Vlaamse Landsleiding*, in: NEVB [...], pp. 3414-3415.

26 OG, pp. 42-45.

de Wolchow, in de Oekraïne, laatst bij Narva, de Russische vlakke overdekt met hun lijken en met hun glorie".²⁷

De boodschap van Verschaeve was net op tijd klaar. Op 13 oktober vertrok de Brigade opnieuw naar het oostfront. Commandant Schellong werd daarbij van zijn functie ontheven. Hij had het Narva-front niet in stand kunnen houden. De kapelaan behield echter zijn geloof en bewondering ten aanzien van de Vlaamse oostfrontstrijders. Wanneer *SS-Unterscharführer* Remi Schrijnen, die zich in het Narva-debacle onderscheiden had, vereerd werd met het Ridderkruis (de enige Vlaming overigens) en begin november in Hildesheim van de Landsleiding een hulde mocht ontvangen, was Verschaeve ook aanwezig. Hij preee Schrijnen als de échte soldaat voor Vlaanderen, een levende waarborg voor het toekomstige land. Een *Kriegsberichter* had het in *De Vlaamsche Post* van 22 november over Verschaeve als '*De energieke priester-soldaat*'.²⁸

Veel Vlaamse soldaten vereerden Verschaeve buitenmate, zo ook Jan d'Haese die zich eveneens aan het Narva-front had laten opmerken. De *Vlaamsche Post* van 25 november publiceerde, nauwelijks drie dagen na het artikel over Schrijnen, een gedicht van d'Haese: '*Aan Cyriel Verschaeve*', waarschijnlijk geschreven rond de zeventigste verjaardag (30 april) van de kapelaan. Het is een parafrase op de *Zeesymphonieën* ('*Gij zijt de zee...*'), een beeldspraak die overduidelijk de storm van de oorlog oproept. Verschaeve fungeert als het betrouwbare kompas. Zijn stem is als een "*orkaan en voorbestemming*", de dichter "*die het eiland van de tijd omspeelt*".²⁹

Na 2 oktober was Verschaeve begonnen aan het uitschrijven van zijn *Oorlogsgedenkschriften*, in een razend tempo, van bijna 200 bladen manuscript in enkele maanden tijd, terwijl hij van hot naar her gevoerd werd. De Landsleiding vergaderde een derde maal op 26 oktober en daar hield Verschaeve een inleiding waarvan de tekst niet is overgeleverd. Nauwelijks drie dagen later kwam het bevel om Bad Pymont te ont-ruimen. De leden van de Landsleiding geraakten toen verstrooid. Een deel trok naar Hildesheim. Verschaeve kwam na een lange treinreis via Halle, Leipzig en Dresden, onderbroken door vele uren van Britse bombardementen, in Aussig aan (nu het Tsjechische Usti). Dit mag beschouwd worden als het begin van de laatste rechte lijn zuidwaarts naar Oostenrijk.³⁰

27 OG, pp. 100-111.

28 *De Vlaamsche Post*, 22 november 1944, p. 2; OG, p. 331; over R. Schrijnen (1921-2006) zie A. Brandt, *The last knight of Flanders: Remi Schrijnen and his SS-Legion 'Flandern'/Sturmbrigade 'Langemarck'*, Atglen (Pennsylvania), 1998.

29 *De Vlaamsche Post*, 25 november 1944, p. 3; d'Haese inspireert zich op het stormgedicht, '*Vertoorde zee*', cf. *Verzameld Werk*, 3, 1956, p. 87-88; over d'Haese (1922-2005), zie: L. Boeva, in: NEVB [...], p. 1397; P.J. Verstraete, '*Ik ben een non-conformist*', gesprekken met Jan d'Haese, Kortrijk, 2005.

30 OG, pp. 129-130.

Precies op dat ogenblik verscheen er in *De Vlaamsche Post*, in het nummer van 1 november een foto van Cyriel Verschaeve en Jef Van de Wiele, broederlijk verenigd onder de titel: 'De toekomst van Vlaanderen in vaste en betrouwbare handen'. Het artikel was ondertekend door een Vlaamse *Kriegsberichter*, die de vergadering van de Landsleiding op 5 oktober had bijgewoond. Zijn tekst is één lofrede op de Landsleider. Verschaeve komt er niet aan te pas.³¹ De kapelaan liet af en toe wel opmerkingen horen over de Landsleider. Waarschijnlijk liepen hun opvattingen over de *Reichsgau Flandern* toch niet helemaal samen. Van de Wiele was Verschaeves eerste keuze niet, maar hij legde zich neer bij de onvermijdelijkheid, zoals hij in een brief van 11 november schreef aan de *Reichsführer*-SS Himmler (zie verder).

Op 9 november vertrok Verschaeve naar Aussig en Grosspriesen. Hij verdeelde zijn tijd tussen het verder schrijven aan zijn *Oorlogsgedenkschriften* en het bijwonen van nog twee vergaderingen van de Landsleiding, in Potsdam (16 november) en in Aussig (7 december). Bij deze laatste gelegenheid werd de benoeming van Van de Wiele als Landsleider van de toekomstige *Reichsgau Flandern* geformaliseerd. Na 7 december zouden de twee kopstukken van de Landsleiding elkaar niet meer zien. In elk geval verlegde de Leider zijn actieradius naar het hoofdkwartier van de SS in de Prinz-Albrecht-Strasse in Berlijn. Dat viel bovendien samen met de volledige verbodking van de Landsleiding. De leden vonden elkaar niet meer in de groeiende chaos in Duitsland. De geplande vergadering van 10 januari 1945 is niet doorgegaan. Rond 10 februari had in Aussig de laatste vergadering plaats van de Landsleiding. Zij eindigde in de grootte verwarring. Er restte Verschaeve nog de aangename *Tischgespräche* met de eigenaar van het kasteel in Grosspriesen, graaf Chotek, een familielid van Sophie Chotek, de vermoorde echtgenote van kroonprins Ferdinand van Oostenrijk (28 juni 1914). De beminnelijke graaf bleef onverstoord optimistisch over de eindzege van Duitsland. Verschaeve had daar zwijgend zijn bedenkingen bij.³²

Maar de kapelaan bleef zich ten zeerste bemoeien met SS-aangelegenheden. Op 11 november schreef hij een omstandige brief aan Himmler met een tweetal belangrijke onderwerpen. Vooreerst betreft het Hendrik Elias, de leider van het VNV, met wie Verschaeve sinds het voorjaar volledig gebroken had. Hij noemde Elias een verrader omdat hij weigerde te ronselen voor de Langemarck-divisie. Zijn politieke invloed moest volledig uitgeschakeld worden. Hiermee stelde Verschaeve zich op één lijn met de besprekingen Van de Wiele-Himmler, die de bedoeling hadden de volledige suprematie van de SS te vestigen. Elias had bovendien formeel geweigerd aan te sluiten bij de Landsleiding. Het werd meteen het einde van zijn rol in de collaboratie. Het tweede onderwerp was enigszins delicaat. Het betrof de benoeming van Van de Wiele. Innerlijk geloofde Verschaeve niet in zijn noodzakelijke leiderskwaliteiten om de

— 31 *De Vlaamsche Post*, 1 november 1944, p. 2.

32 OG, pp. 130, 144-146. Over de familie Chotek, zie M. Musil (universiteit Bratislava), *The history of the Chotek family*, op web//archive.org...Chotek, Google.

Reichsgau Flandern te besturen. Hij was slechts tweede keuze.³³ Maar als de benoeming een feit is, belooft Verschaeve aan Himmler loyaal mee te werken. Wat kon dat betekenen nu beiden elkaar na 7 december zo goed als niet meer zagen.

De kille dagen in het slot van Grosspriesen werden op 16 december plots opgeschrikt door het Von Rundstedt-offensief in de Belgische Ardennen, dat onder de leden van de Landsleiding een kortstondige euforie veroorzaakte. Verschaeve schreef er zo goed als niets over in zijn *Oorlogsgedenkschriften*. Slechts één kort zinnetje over “*de fel opflakkerende hoop (...) als een strovuur neergezakt*”.³⁴ Nee, hij begon warempel in die schokkende dagen aan enkele literair bedoelde essays. Het waren er zes, gebundeld onder de titel: ‘*Germanië in den spiegel der kunst*’. Het eerste opstel was gedagtekend 27 december en gewijd aan het gedicht ‘*Ter Waarheid*’ van Albrecht Rodenbach, “*het evangelie van de Vlaamse jeugd*”. Sinds 1941 heeft Verschaeve Rodenbach voorgesteld als de flamingantische strijder bij uitstek, de eerste nationalist, inspirator voor de strijd tegen het goddeloze bolsjewisme en voorbeeld voor de Vlaamse oostfrontstrijder. Rodenbach is de Germaan bij uitstek, ook in Duitslands moeilijkste dagen. Daarmee is alles gezegd: de dichter en jeugdleider was opgenomen in het nationaalsocialistisch universum.³⁵

Op 12 januari 1945, de dag dat het verpletterende offensief van het Russische leger aanving en duidelijk de bedoeling had tot Berlijn door te stoten, kreeg Verschaeve het bezoek van Antoon Jacob, de oud-activist, sinds 1936 bevriend met de kapelaan en verbonden aan de universiteit van Hamburg. Tijdens de oorlog teruggekeerd naar Vlaanderen, werd hij lid van de Nederlandsche Cultuurraad waarvan Verschaeve voorzitter was. In september 1944 vluchtte hij naar Duitsland en werd lid van de Landsleiding om samen met Verschaeve en Borms een soort van adviserend triumviraat te vormen, dat nooit gefunctioneerd heeft. Ze hadden het ook over de hachelijke situatie en de noodzaak een rapport op te stellen, bestemd voor Himmler, over de positie van Vlaanderen in het Rijk, de volledige vernietiging van de invloed van het VNV en de versteviging van de suprematie van de SS en de Landsleiding. Onder geen beding mochten de fouten van de *Militärverwaltung* zich opnieuw voordoen (de tweestrijd tussen MV en de SS). Het is maar de vraag of dit rapport ooit verder geraakt is dan het salon in Grosspriesen.³⁶

Diezelfde dag zei een duidelijk pessimistisch aangeslagen Jacob dat de finale beslissing in de oorlog gevallen was. Het einde was voor een van de eerstvolgende dagen. Met verschrikking zag Verschaeve nu de naderende gebeurtenissen. Hij was zeer onder de indruk van het vernietigende bombardement op Dresden (13-14 februari). Maar evenzeer was hij in de ban van de demonische uitspraken van minister Goebbels, van

— 33 OG, p. 125 en n. 286; tekst van de brief bij W. Meyers, *De politieke houding [...]*, pp. 217-219.

34 OG, p. 310.

35 *Verzameld Werk*, 8, 1961, pp. 807-813.

36 OG, p. 310 en n. 787.

28 februari en 11 maart: *“liever sterven dan capituleren; het gaat om alles tegen alles”*.³⁷ Verschaeve nam dit thema onder dezelfde titel over in *Vlaamsch en Vrij!*, van 1 maart, op de voorpagina, rechts boven. Hij pleitte voor de totale inzet van de Vlamingen in de totale ineenstorting in Duitsland, verpletterd door de geallieerde troepen. Het artikel werd ingeleid door Johan Sacré, redacteur en *Kriegsberichter*. Hij vond de tekst van Verschaeve *“aangrijpend en hard”*, *“een taal die geen Vlaming onberoerd zou laten”*.³⁸ Het is echter een taal die in de situatie van maart 1945 van complete waanzin getuigt.

Eind maart was het in Grosspriesen duidelijk dat ook de doorbraak aan het westelijke front zich had voorgedaan. In Berlijn werd overlegd wat men kon doen om de kapelaan veilig te evacueren. Op 27 maart ondernam men een eerste poging. Hij weigerde obstinaat om mee te gaan, waar dan ook. Op Pasen, 1 april, noteerde hij in zijn *Oorlogsgedenkschriften* dat *“de Duitsers een lentestorm zullen ontketenen”*. Verschaeve herinnerde zich maar al te goed het lenteoffensief van maart-april 1918.³⁹ Maar zijn verzet kalft af en op vrijdag 20 april geeft hij toe aan René Lagrou, lid van de Waffen-SS en van de Landsleiding, waarin deze gevormachtigde was voor binnenlandse zaken.⁴⁰ Nu kwam Lagrou met instructies uit Berlijn. Net zoals op 29 augustus 1944 liet Verschaeve zich overreden om in een blind avontuur te stappen. En net als toen was er ook nu geen terugweg mogelijk. Met een ijzeren logica tuimelden de gebeurtenissen als dominostenen. Met een ijzeren logica hield Verschaeve vast aan zijn nationaalsozialistische opvattingen.

VAN GRAAF CHOTEK NAAR PATER BAUMANN

De richtlijnen waren dus uit Berlijn afkomstig. De hoogste instanties van de SS bleven geïnteresseerd in Verschaeve. Officiële papieren, een auto en benzine werden ter beschikking gesteld. Bedoeling was de Chiemsee te bereiken, het grote meer in Beieren en van daaruit de Zwitserse grens over te steken. Lagrou moest Verschaeve daarin begeleiden. De hele operatie werd echter doorkruist door de zelfzuchtige plannen van Lagrou die niet aarzelden om Verschaeve als dekschild te gebruiken voor eigen oogmerken. In zijn gesprekken met de kapelaan had hij het voortdurend over München, Portugal en Spanje. Redenen te over voor Verschaeve om argwanend te zijn en slechts schoorvoetend met Lagrou mee te stappen in een onduidelijk project.⁴¹

— 37 OG, p. 324 en n. 819; zie W. Sanders, *Joseph Goebbels. Dagboek 1945, 28 februari – 10 april 1945*, Amsterdam, 1985, p. 29; K.C. Lammers, *Joseph Goebbels. De kwade genius van Adolf Hitler*, Rotterdam, 2012; zie de *Völkische Beobachter*, 11 maart 1945, p. 1. – Verschaeve had een blind geloof in de nieuwe ‘zegeafdwingende wapens’ waarover Goebbels het had, OG, p. 368 en n. 948.

38 *Vlaamsch en Vrij!*, 1 maart 1945, voorpagina.

39 OG, p. 335.

40 Br. De Wever, in: *NEVB [...]*, pp. 1770-1771.

41 OG, pp. 341-342.

De moeilijkheden bleken al bij de aankomst aan de Chiemsee. Verschaeve werd in een bootje naar het Fraueninsel geroeid en ondergebracht in het hotel Zur Linde. Eigenlijk werd hij daar achtergelaten door Lagrou die op eigen houtje naar München reed, zo gezegd om de zaken te regelen. Welke zaken dat waren liet hij in het ongewisse maar hij beloofde terug te keren en Verschaeve weer op te pikken. Uit de vage aanduidingen van de kapelaan kan men opmaken dat zij dan samen ten laatste op vrijdag 25 april naar München zijn vertrokken. Lagrou had contact opgenomen met de Portugese legatie. De consul had een vliegtuig besteld met bestemming Lissabon. Amerikaanse bommenwerpers hadden het vliegveld evenwel totaal onbruikbaar gemaakt.⁴²

In de Beierse hoofdstad begon Lagrou dan aan een uitgebreide zoektocht om een uitweg te vinden uit het onzalige avontuur. Hij klopte aan bij de jezuïeten-residentie en kreeg een zekere pater Josef Baumann te spreken. Baumann had de zielzorg over de krijgsgevangenen en de tewerkgestelde arbeiders die aan de ruïnes van zijn

— 42 — OG, pp. 346-347.



Links: Hotel 'Zur Linde' (Chiemsee, Salzburg) waar Verschaeve een tijdje verbleef. [ADV N, VFAL 1732]

Onder: Het eiland Fraueninsel in de Oostenrijkse Chiemsee. [ADV N, VPRL 136]



Michaelskirche puin ruimden, wat enige contacten veronderstelt met de nazi-autoriteiten in de stad. Heeft Lagrou met deze autoriteiten gesproken en hebben zij de weg gewezen naar de residentie? Misschien heeft het te maken met de chaos die in München heerste. We weten het niet. Het bronnenmateriaal over Baumann is bijzonder karig. Verschaeve zelf vermeldt hem in zijn *Oorlogsgedenkschriften* slechts vier keer, uiterst beknopt dan nog. Daarnaast is er de korte briefwisseling uit 1988 met historicus Wim Meyers over zijn herinneringen aan de ontmoeting van april 1945. Ten slotte heeft Klaus Peter Hartmann in zijn werk over de geschiedenis van de jezuïeten (in Duitsland) een passage over Baumann in de weerstand tegen het naziregime. "Hij was een bijzonder man"; zo schrijft hij. In 1905 geboren, had hij op dertigjarige leeftijd van de Nazi's spreekverbod gekregen; maar zich nadien steeds tegen Hitler-Duitsland gekeerd. Dat wordt enigszins bevestigd in de brief van Baumann aan Meyers, waarin de pater vertelt dat hij destijds de katholieke oppositiegroep, de *Kreisauer Kreis* had gesteund.⁴³

Het gesprek in de jezuïeten-residentie betrof tenminste twee onderwerpen. Vooreerst viel de naam van Mgr. Josef Tiso (1887-1947), een katholieke priester die een Duitsgezind president van Slowakije was. Baumann liet opmerken dat Tiso enkel een aanhang had in Slowakije maar helemaal niet in Tsjechië.⁴⁴ Een tweede onderwerp had waarschijnlijk te maken met wat Verschaeve zo vurig had nagestreefd: de verzoening tussen nationaalsocialisme en katholieke kerk. De kapelaan doelde hier op zijn schrift over *Europa und der neue Glaube* dat hij op 26 juli 1944 aan *Reichsführer* SS Himmler had overhandigd. Baumann reageerde daar niet op. Het gesprek doofde daarbij uit. Aan het eind van het onderhoud gaf de pater een aantal schriftelijke aanbevelingsbrieven mee, bestemd voor de jezuïeten-residenties van Feldkirch en Innsbruck. En zo kon de auto met Lagrou en Verschaeve vertrekken in zuidelijke richting.

Het werd dus de reisweg tussen München en Innsbruck, moeizaam en traag vanwege het bergachtige karakter. Het verslag in de *Oorlogsgedenkschriften* is enigszins vaag. In de duisternis reed Lagrou Innsbruck voorbij en de weg naar Feldkirch, even buiten de stad rechts, werd niet genomen. En dat was in de richting van de Zwitserse grens. Het werd evenwel de linkse afslag, in de richting van Brixen. Aan het eerstvolgende stadje stopte de chauffeur. Ze bevonden zich in Solbad Hall en precies voor het huis van de deken, Mgr. Heinrich Heidegger. Het is niet zeker of dit een blind toeval is geweest, of gedeeltelijk het gevolg van een vooropgezette planning. In elk geval verdween Lagrou spoorloos.⁴⁵

— 43 OG, pp. 349, 350, 354, 357; de brief van 18 januari 1988, in OG, n. 893, pp. 350-352; Kl.P. Hartmann, *Die Jesuiten*, München, 2001, het hoofdstuk over de weerstand.

44 J. Tiso: J.M. Ward, *Priest, politician, collaborator. Jozef Tiso and the making of fascist Slovakia*, Cornell U.P., s.d.

45 OG, pp. 350-354; Br. De Wever, in: NEVB [...]; p. 1771 geeft aan dat Lagrou de Frans-Zwitserse grens bereikt heeft "maar gevat werd en in een Frans kamp opgesloten. Van hieruit wist hij te vluchten naar Spanje".

APOLOGIE IN HET DECANALE HUIS

Wie was die Heinrich Heidegger? Een volbloed Tiroler nationalist, als Trentiner in Bolzano (toen Bozen) geboren. Hij werd als jong priester door zijn oversten naar de Gregoriana in Rome gestuurd voor verdere theologische studies. Daar was hij studiegenoot van Louis Jozef Kerkhofs, de latere bisschop van Luik, en van Jozef Bittremieux, de latere hoogleraar in de theologie en flamingant aan de katholieke universiteit van Leuven. Net voor de oorlog doceerde Heidegger twee jaar aan het college van Feldkirch. Zijn Tiroler nationalisme had hem afkerig gemaakt van de *Anschluss* bij Duitsland en van het nationaalsocialisme in het algemeen. Hij liet dat overigens ook onmiddellijk blijken aan Verschaeve.⁴⁶

De kapelaan werd hartelijk ontvangen en kreeg een kamer in de kleine pastorale communiteit van een zestal priesters, gehuisvest in de dekenij. Hij betaalde een som van 12 000 Reichsmark, die hij gekregen had van de Landsleiding of van de SS zelf, en bestemde ze als vergoeding voor de verblijfskosten. Tussen 27 april en 8 mei was de wereld in Europa grondig gewijzigd. De Amerikaanse troepen waren Solbad Hall binnengetrokken en alle uiterlijke tekens van het voorgaande regime verdwenen in een oogwenk. Met bijzonder veel genoegen aanschouwde Verschaeve de nationalistische golf die hoog opsloeg. *“Heel het stadje vlagt met Tirolse kleuren: rood en wit. Zij blijven dagen hangen. Het volk is blij. De deken straalt. Heel zijn leven heeft hij voor Oostenrijk en*

— 46 OG, n. 36, p. 11: pp. 355-356.

- ✓ Cyriel Verschaeve met deken Heidegger (rechts) en Fritz Pasquay, een Silezisch priester gevlucht voor de nazi's. Solbad Hall, 1948 [ADVN, VFAL 840]



*Tirol gestreden, voor het Duits in Zuid-Tirol, zodat de toegang tot zijn heimatstreek hem al jaren verboden bleef. Dit is een uur naar zijn hart.*⁴⁷

De deken liet zonder meer blijken hoezeer hij het oude regime verwierp. Hij nodigde Verschaeve uit om aan de *Tischgespräche* met de priester-collega's deel te nemen. Het ging nu niet meer over het nationalistisch reveil in Tirol, maar over het voorbije nationaalsocialisme. De kapelaan schrok ten zeerste over de teneur van de discussies. Het was alsof zijn wereld instortte. Deken Heidegger had hem de ogen geopend. *"Ik zie wat ik wist: Duitsland heeft in deze oorlog en te voren de erfzonde bedreven waaraan het ten gronde gegaan is."*⁴⁸ Maar hij herpakte zich snel. Dat bleek tenminste uit het vervolg van zijn *Oorlogsgedenkschriften*. Meer dan een verzachting van zijn oude standpunten stond er niet in te lezen.

Ten laatste op 9 mei begon hij aan de ordening van zijn papieren die hij sinds Bad Pyrmont met zich meezeulde. Hij nam de draad van zijn verhaal weer op, dat met de ineensstorting van maart 1945 brutaal onderbroken was. De bijna 200 bladen konden nu voltooid worden (ms. 197-201). De discussie over het nationaalsocialisme kreeg na 2 juni nog scherpere kanten. Die dag hield paus Pius XII een ophefmakende radiotoespraak voor het college van kardinalen, de zogenaamde *Eugenius-rede*, naar aanleiding van zijn naamdag. Hij deed dat sedert juni 1943 en besteedde telkens aandacht aan de toekomstige problemen van Kerk en maatschappij. Deze keer had hij het over het einde van de wereldoorlog. Hij veroordeelde het nationaalsocialisme in de scherpste bewoordingen als volstrekt incompatibel met de christelijke leer, een verduidelijking van wat Pius XI in maart 1937 in de encycliek *Mit brennender Sorge* had laten verstaan. In het tweede deel van zijn toespraak handelde de paus over de toekomst van een christendemocratisch Europa.⁴⁹ Geïrriteerd legde Verschaeve deze uitspraken naast zich neer. Pius XII was in zijn ogen een *"politieke paus"*. Reeds in zijn gesprekken met René Lagrou in München had hij het over kardinaal Michael von Faulhaber als *"de aartsvijand"* en bestempelde de paus als *"de hatende vijand van het Derde Rijk"*.⁵⁰

In zijn teksten neergeschreven tussen 9 en 15 juni laat hij zijn verbittering de vrije loop. De Angelsaksische landen maakten de verkeerde keuze in hun bondgenootschappen. Ze hadden samen met *"het machtige Duitsland"* de Russische reus moeten verpletteren. Nu had de toekomst van Europa geen zin meer. Hij bleef vasthouden aan het *"Germaanse blok"*, zoals dat onder Hitler reeds vorm had gekregen. Zijn geloof in de Nazileider was geschokt maar niet verdwenen. *"Duitsland, overwonnen en verpletterd,*

— 47 OG, p. 357.

48 OG, p. 357.

49 OG, n. 16, pp. 5-6; R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve [...]*, p. 401; voor de tekst van de *Eugenius-rede* zie *Acta Apostolici Sedis*, 37, 23 juni 1945, pp. 159-168; zie nog R. Vanlandschoot, OG, *Inleiding*, p. ix.

50 OG, p. 343.

184 gang! Voor natuurgenoot heeft de natuur geen schroom te maken
 255 wanden. Natuur behakelt g'it goot in de natuur in en wijst
 natuur in plaats van g' te verlijgen. Dit afschouken ook weg
 uw droom? De drijfkracht daarvan geweest van waar het g'onne
 machtigheid. De verhouding volgt den droom en zal goot
 g'it als de droom goot, kind van de natuur word. Of welke
 wijze? De wijze volgt de natuur, g' zoo g'it g'it en niet g'it g'it
 zoo zijn. Kleanarogotekende wijze - coegen wijst de politiek de waer.
 kennis en hand daarvan in g' overvloed menscheit uit, de droom
 voelt de onafvallare steuning der natuur en hand in g' klare
 goddelijk geestacht uit. Voor volkeren is eigen onder heit en g'ne
 koogen. Zij weerprezelen Gods natuur zovals de enkel Mensch
 Gods persoonlijkheid. Bij slaanden, ander gedachten den droom die
 de oetijd haestende, en gedachten haestend naar in zijn heit, heb ik
 niet aan g' u te verzoeken. Wie geeft word hij heeft is con-
 ligt. Ik ben eerlijk jegens u geweest. God geve u g' overige!

Cyriel Verschaeva
 15 Julii 1945.
 Hall in Eiroel
 bij Mousignou D. N. Heidegger.

^ Handtekening van Cyriel Verschaeva op laatste pagina van het manuscript van zijn Oorlogsgedenkschriften, 1945 [ADV N, L874]

is mij tweemaal zo lief geworden als vroeger”.⁵¹ Zijn beschouwingen ter zake zijn evenwel wijdlopig (ms. 201-235). Onder de laatste bladzijde prijkt de handtekening van Verschaeva. Blijkbaar zijn de Oorlogsgedenkschriften af.

Maar hij bedacht zich en schreef in de volgende veertien dagen een Voorwoord (op een nieuw manuscript, genummerd I-VI). Hij liet nog eens de vrije loop van zijn gedachten gaan over de zo pas voltrokken geallieerde overwinning. “De wapens zijn stilgevallen, de ideeën niet.” In de sterk gecensureerde uitgave van 1961 werd de daaropvolgende belangrijke passage geschrapt. “Amerika, Engeland en de westerse oorlogsvoerders hadden geen ideeën, maar slechts één doel: hun machtsstelling te behouden (Engeland) of uit te breiden (Amerika). ‘Democratie’ schreven zij in hun vaandel. Iedereen wist dat het niet om democratie ging. De dictators waren de beste exponenten van de verwezenlijkte democratie. Democratie was het woord en nationaalsocialisme de zaak. Het eerste was het opschrift, het misleidende voor kapitalisme en plutocratie, het tweede was de ordening en het leger daarvan”.⁵²

51 OG, p. 394.

52 OG, p. 1. Zie Verzameld Werk, 8, 1961, p. 479.

Kennelijk speelde Verschaeve met de idee dat zijn *Oorlogsgedenkschriften* als boek konden worden uitgegeven, en die gedachte liet hem niet los. "Mijn grote wens is", zo vertrouwde hij later aan het papier toe, "dat alles bijeen gebracht wordt (...) opdat ik naakt voor de historie sta, zoals ik eenmaal, zal staan voor God". De toekomstige lezer zou aldus "alles vernemen wat ik al gedacht en gedaan heb". Zelfs de losse, verspreide stukken moesten daaraan toegevoegd worden. Verschaeve beseftte niet hoeveel explosief materiaal zijn boek zou bevatten. Voor het overige herhaalde dit Voorwoord alle bekende items van zijn hele *Oorlogsgedenkschriften*. Ik moet er dus niet verder op ingaan.⁵³

Toch was dit nog niet het einde. De gebeurtenissen van augustus 1945 maakten een diepe indruk op Verschaeve. De atoombommen op Hiroshima en Nagasaki en de capitulatie van Japan (6-15 augustus) leken voor Verschaeve de komst van een onafwendbare apocalyptische wereld (op nieuwe bladen, genummerd 1-11). Zijn bedenkingen daarover zijn het lezen waard. "Een atoombom beslist oppermachtig over de gang van de geschiedenis. Het vrezan van de volkeren, zedelijke krachten, gelden echt niet meer tegenover het opperste vernietigingsmiddel. (...) Welk oorlogsrecht zal ooit als dam dienen tegen de opperste oorlogsscepter." "De oorlog", zo zegt hij elders, "heeft geen wetten meer". Voor Verschaeve is het duidelijk: 6 augustus markeert meer dan 8 mei (het einde van de oorlog in Europa) een *point of no return*. "Wij staan op de scheidingslijn van de tijd."⁵⁴

Naar de toekomst kijkend, beweert Verschaeve dat Japan het lot voorspelt van Europa, de vernietiging. "Slechts één blok van volkeren, het Germaanse, kan het éne Europa er tegen opwerpen. (...) Duitsland is de natuurlijke hoofdpijler van het éne Europa. Gesteld nog dat men het zijn natuurrol zou laten spelen, zal het dit zelf wensen en willen? Daarom gaan zijn gedachten vol weemoed weer terug naar de voorbije oorlog. Hitlers Russische veldtocht was Europa's uur. Dat verstonden al de jongens, de besten in Europa." Zijn heimwee naar de Vlaamse legioensoldaten is onstilbaar.⁵⁵

IK STERF, ZOALS IK GELEEFD HEB

Korte tijd na 20 september 1945 nam Verschaeve zijn geschriften opnieuw ter hand. Hij voelde zich niet goed en zou zelfs in de loop van de winter opgenomen worden in het ziekenhuis van Solbad Hall. Hij voltooide daar een nota om toe te voegen aan zijn *Oorlogsgedenkschriften*. De eerste alinea is op zijn minst merkwaardig. "Ik sterf, zoals ik geleefd heb, als tot in de dood trouwe zoon van mijn Kerk. Heb ik iets bedacht of geschreven, dat niet strookt met haar en met Christus' geest, zo herroep ik het hiermee; hoe oprecht ik ook steeds naar het echte christelijke doen en laten getracht heb, onderwerp ik alles aan het oordeel van de katholieke christenheid." Deze nota beslaat de pp. 10-12 van de *Epiloog*.⁵⁶

53 OG, pp. 1-11.

54 OG, pp. 409 en 424.

55 OG, pp. 414, 436.

56 OG, p. 441.

Men kan twifelen aan de objectieve waarde van deze uitspraak. De *Oorlogsgedenkschriften* vertonen soms een tegenstrijdig beeld van Hitler en het nazisme. De ene keer was van zijn geloof in de *Führer* niets meer te merken. Een andere keer bewonderde Verschaeve diens moed bij het verzet in de laatste maanden van de oorlog. Maar hij moest zijn vertrouwen van vroeger nu tegenspreken. “Ik heb aan Hitlers genie geloofd. Nu twijfel ik er aan.” Uitzicht op realisatie van zijn plannen uit 1940-1945 bestaat niet meer. “Ik heb niet het minste vooruitzicht op enige mogelijkheid van verwezenlijking.”⁵⁷ Hij sprak evenwel niet meer over het Germaanse Duitsland. Hij richtte nu zijn blik op Europa, dat volgens hem zijn kansen verkeken heeft. “En toch zijn de Verenigde Staten van Europa een evidente eis van deze tijd.” Vlaanderen moet zich daarbij aansluiten, bij “een vrije band van volkeren”. Met een bitse afwijzing van Engeland, “het Empire kan maar leven naast een verdeeld Europa”. En als verwoede nationalist voegt hij daaraan toe: “In die bond zullen enkel de volkeren leven, niet de staten”.⁵⁸ Nog één keer, de laatste keer in zijn *Oorlogsgedenkschriften*, vermeldt hij Hitler. De *Führer* had, zo zegt hij, deze eenheid van volkeren beloofd, maar niet tot stand gebracht.⁵⁹

Aan het slot van de *Epiloog* reveleerde Verschaeve eigenlijk zijn diepste gedachte. Hij hield vast “aan alles wat ik geleidelijk mijn volk en de Duitse gezagdragers voor en tijdens de verleden oorlog voorhield”.⁶⁰ Er bestond dus tussen zijn nationalistische visie, zijn hang naar “Germanië”, en zijn tomeloze *Deutschfreundlichkeit* van de jaren dertig en de collaboratie tijdens de oorlog geen wezenlijk verschil. Het was steeds zijn karakter geweest om vast te houden aan eenmaal gevormde ideeën of oordelen. Dat soort koppigheid had in Solbad Hall alleen maar aan kracht gewonnen. In het zicht van de dood werd zijn toon alleen maar bitser.

Vijf maand na zijn *Epiloog* voltooide Verschaeve op 10 september 1946 zijn ‘*Vaarwel, Rodenbach*’, een opstel in heftige woede neergeschreven. Met de botte bijl viel hij de kerkelijke overheid en het Belgisch establishment aan omwille van de “moord op Rodenbach”. Wanhopig nam hij definitief afscheid van een figuur die zijn gehele leven had geïnspireerd en die hij had voorgehouden aan de Vlaams-nationalistische jeugd, de Blauwvoetvendels. Hij zag geen enkele toekomst meer voor deze jongeren, nu “de laatste kapitein van Vlaanderen verdwenen [is] in den storm”.⁶¹ Is deze zwartgallige toekomstvisie bewaarheid geworden? De nawerking van Verschaeves invloed bleek na de oorlog zo stevig gegrondvest dat nieuwe Blauwvoetvendels de weg vonden naar hun idool, de balling van Solbad Hall.

In het voorjaar van 1947 begon hij opnieuw poëzie te schrijven. Hij voltooide tussen april en augustus een kleine bundel *Nocturnen II*, naar analogie van zijn *Nocturnen* uit

— 57 OG, pp. 378, 386.

58 OG, pp. 428, 434, 445-446.

59 OG, p. 447.

60 OG, p. 447.

61 *Verzameld Werk*, 7, 1959, p. 367.

1925⁶². Hij gaf de eerste reeks van zijn gedichten uit 1947 de titel *Exilische Nocturne*. De verzen verborgen nauwelijks het gevoel van diepe mislukking. Bovendien verwezen ze expliciet naar zijn 'ballingschap' in Solbad Hall. Dirk Vansina had het in 1956 over "het lijden van de balling" als karakteristiek van de hele bundel.⁶³ De dichter voelde zich vervreemd in de dekenij van Mgr. Heidegger. Hij was niet geïmponeerd door "der bergen majesteit". Hij vond Tirol wel "het liefgewonnen land", maar niet zonder bitterheid laat hij daarop volgen: "Vlaanderen is niet 't mijn meer". Inderdaad, het Vlaanderen van 1940-1945 dat hem nog voor ogen stond was geheel verdwenen. Het enige wat nog overbleef was de "nacht" die "op al mijn zinnen hangt". Net zoals Rodenbach, "de laatste kapitein", in de nacht voor goed verdwenen was, zo voelde Verschaeve zich uitgeteld.⁶⁴

SLOTBESCHOUWING

Achtmaal heeft Verschaeve in zijn omvangrijk oeuvre Johannes I, 8, 32 geciteerd: *Veritas enim liberabit vos*, alleen de waarheid zal u vrij maken. Ook in de *Oorlogsgedenkschriften* doet hij dat.⁶⁵ Het is als het ware zijn lijfspreuk en hij was er zijn hele leven van overtuigd de waarheid gediend te hebben. Bij hem prevaleerde de subjectieve inschatting. Net zoals zijn geloof in de wetenschappelijke bewijsvoering en in de objectiviteit van de literaire kritiek zo goed als geen kansen kreeg. Maar de bevrijdende waarheid geldt ook het historisch en biografisch onderzoek. Daar gaat het alleen om de echte Verschaeve die uit de mythologiserende omhulsels moet los gewikkeld worden. De waarheid is dat hij met zijn extreem nationalisme in het interbellum en zijn onverbloemde collaboratie de Vlaamse beweging onnoemelijk veel schade heeft berokkent. Daarenboven rees in 1945 een nieuw probleem: velen, voornamelijk uit de middens van de repressie, verhieven de 'balling' tot heroïsche hoogte. En na zijn dood op 8 november 1949, zwol de verheerlijking van de kapelaan nog aan. Al die tijd, gedurende vele decennia, bleef men relatief onwetend om de complexiteit van Verschaeves woorden en daden correct en genuanceerd te duiden. De werkwijze van biograaf Dirk Vansina (1955) om de *Oorlogsgedenkschriften* zo goed als volledig weg te cijferen uit het levensverhaal van Cyriel Verschaeve en de onverantwoorde schrapping van essentiële gedeelten uit dit belangrijk autobiografisch document door Martha Vande Walle en haar redactieraad in het achtste deel van het *Verzameld Werk* (1961) hebben de historische waarheid geweld aangedaan. Het duurde bijna dertig jaar vooraleer de volledige tekst ter beschikking was. Nu, zeventig jaar na Solbad Hall, bestaat er geen enkele twijfel meer over de ware betekenis van Verschaeve.⁶⁶

62 *Verzameld Werk*, 3, 1956, pp. 181-201. Een bundel die moeizaam tot stand kwam en geïnspireerd op de 'mystiek van de nacht' van de Spaanse kerkleraar Juan de la Cruz (1542-1591) en zijn *Noche obscura de la alma*, een thematiek die Verschaeve in zijn gehele oeuvre aanwendt, ook in zijn *Oorlogsgedenkschriften* en in *Nocturnen II*.

63 *Verzameld Werk*, 3, 1956, p. 243. *De Nocturnen II*, pp. 205-241.

64 *Verzameld Werk*, 3, 1956, pp. 207, 211, 229.

65 OG, p. 232.

66 R. Vanlandschoot, Cyriel Verschaeve. Zeventig jaar na Solbad Hall, in: WT, jg. 78, 2019, nr. 2, pp. 166-171.